

Kenyeres Zoltánnal

– Könyvei, tanulmányai és az Ön által szerkesztett kötetek ismeretében az a meggyőződésünk alakulhatott ki, hogy a század magyar irodalma legkedvesebb kutatási területe. Érdeklődésének illetően alakulásában bizonyára szerepe volt édesapja, Kenyeres Imre, a kitűnő esszéíró és szerkesztő ösztönzésének. Ő érdeménél kisebb méltánylást kap. Kérjük, beszéljen először róla és a hozzá fűződő kapcsolatáról.

– Apám konzervatív oldalról indult: Császár Elemér tanársegédjeként kezdte pályáját. Távolra vezetne, ha Császár munkásságát megpróbálnám mérlegre tenni, annyit mégis el kell mondanom, hogy pedagógusi hivatását lelkiismeretesen végezte, törődött tanítványaival és támogatta őket. Mivel tanársegédként nem lehetett megélni, ő ajánlotta be apámat 1936-ban a „Királyi Magyar Egyetemi Nyomda” folyóiratához, a Diáriumhoz, vagy ahogy akkor még nevezték, a Magyar Könyvbarátok Diáriumához. Egyetemi státusát Császár haláláig fenntartva ettől kezdve itt dolgozott, és 1938-ban a lap szerkesztője lett.

Az Egyetemi Nyomda Közép-Európa második állandó nyomdája volt, 1577-ben alapították, s erre joggal lehetünk büszkék még akkor is, ha átalakítása után ez a tény az emblémájával együtt feledésbe ment. Állami felügyelet alá tartozott, de a 30-as évek komoruló második felében s később, a háború alatt is végig a humanizmus eszméihez ragaszkodó könyvkiadó maradt. Ez nem kis mértékben két tiszta szellemű vezetőjének, Thiering Richárdnak és Máté Károlynak volt köszönhető. Máté Károly amellett, hogy a legjobb könyvkiadói szakemberek közé tartozik, jelentős könyvtörténeti és irodalomtörténeti munkásságot fejtett ki.

A Diárium kis terjedelmű, de az akkori viszonyok között jelentős példányszámú és országosan elterjedt folyóirat volt. Apám mindenekelőtt saját nemzedékére építette. Azt hiszem, nem is akad a harmadik nemzedékből olyan író, költő, esszéista, kritikus, aki ne lett volna munkatársa. Hitt újat teremtő tehetségükben, amikor sokan még csak epigonizmust gyanítottak bennük. Hitet tett amellett a kísérletező szellemű próza mellett, amelyet Sötér kezdeményezett, biztos volt Weöres jelentősége felől, de Halász Gábor méltánytalan kritikájával szemben megvédte az egész generációt. A Diárium Könyvtár megindításával a kisregény műfaját segítette életre hívni: Lovass Gyula, Thurzó Gábor, Birkás Endre, Végh György és mások művei jelentek itt meg. Pártolta és támogatta a fiatalabbakat is. A Diárium adott ízelítőt Hubay Miklós első drámájából, 1940-től kezdve szerepelt benne Mándy Iván, közölte Cseres Tibor és Bárány Tamás verseit, Kéry László novelláit és 1943-tól találkozzunk hasábjain Pilszky János verseivel.

Ahogy sötétedett a világ, úgy vált egyre keményebb tartásúvá ez a kis lap, s ez sajtótörténetileg annál érdemesebb a figyelemre, mivel nem szűnt meg a német bevonulás, sőt a nyilas hatalomátvétel után sem. Hogy éppen 1944 őszén meghirdetett pályázatának címét vegyem kölcsön, a „lelki Magyarország” védővonalára vonult vissza, de egyetlen mondattal sem tett engedményt az embertelenségnek. Aligha véletlen, hogy a nagy sorsforduló után elsők között jelent meg újra és állt az újjáépülő ország szolgálatába. S folytatta az irodalmi felfedezéseket. Itt jelentette meg Kormos István, Lakatos István és Juhász Ferenc is első verseit.

Még visszatérve a 30-as évekre: apám elfogulatlan szellem lévén kívül állt a szenvedélyes népi-urbánus vitán, szerkesztőként, kritikusként felkarolta mindkét tábor értékeit. Olvasható, mint emelte föl szavát nemegyszer az igazi, kodályi értelemben vett parasztkultúra érdekében, s ezt természetesen kapcsolta össze avval, hogy állást foglalt az értelmes, teremtő modernség mellett, mely elkerüli az ihlet nélküli, erőltetett intellektualizálást, de nem hangoztat gőzös jelszavakat sem. Rokonszenvezett a népi írók szociális változást kereső szárnyával, barátai a nemzedéktársai voltak, szellemileg pedig leginkább a Magyar Szemle köréhez tartozott, ahol Szekfű – valljuk meg, sikertelenül – a tehetséges fiatalokból igyekezett értelmiségi kört kialakítani. Eszménye az európai magyarság volt, ami számára azt jelentette, hogy nem idegen Európában, hanem magabiztosan otthon érzi magát benne, mint egy francia vagy holland. Tőle tanultam meg, hogy akkor vagyunk magyarságunk teljes tudatában, ha nem érezzük magunkat szélekre szorultnak, hanem átérezzük, hogy végvári harcokat folytattunk ugyan, mert így hozta a történelem, de a kultúránk szervesen európai kultúra. Olyan légkörben nőttem föl, amelyben azt hallhattam, hogy nem a kisebbségnek vagy a többségnek van igazsága, hanem mindig az egésznek! Számomra természetes felismerés lett, hogy az úgynevezett sorskérdések nem olyanok, mint a Bocskai-sapka, amit vagy fölveszünk, vagy nem, s azok nem elszigetelten oldódnak meg, hanem más kérdésekkel együtt nyerhetnek csak megoldást. Nem lehet rájuk szakosodni, mert mindnyájan, akik a szellem embereinek mondjuk magunkat, idegeinkben és a gondolkodásunkban hordozzuk őket, s közös a felelősségünk bennük.

Mindez persze utólag föltárt, végiggondolt apai örökségem. Gyerekeffel én inkább azt éltem át, hogy apámat 1941-ben fokozatosan bénító betegség támadta meg. 1947-től már nem tudott járni, reggelente az Egyetemi Nyomda egyetlen autóján, egy teherautón jöttek érte, úgy vitték le a lépcsőn. 1948 májusában teljesen megbénult, s így élt 1962-ig. Élete utolsó éveiben beszélni sem tudott. Kinek-kinek megvannak a meghatározó gyermekélményei. Az én gyermekkorom nagy része apám betegágya mellett telt el. De szenvedésében és a szenvedés fölé magasodó akaraterejében közvetlen példát kaptam az emberi hősiességről. Amikor már egyetlen ujját sem tudta mozditani és a hangszálai sem működtek, még mindig hatalmas erejű, töretlen bizakodással várta a gyógyulást. Majd a tavasszal! Majd az ősszel! És újra tavasszal és újra ősszel. Tizenöt éven át. Várta, hogy visszatér a szellemi életbe és készült rá. Minderről tudott. Tudta, hogy kik az új költők és tudta, hogy kik az új énekesek az Operaházban, tudta, hogy milyen regények tűntek föl, milyen viták zajlottak le. Kötelességének érezte, hogy mindenről tudomást szerezzen, mert bizonyos volt benne, hogy a szellemi életnek szüksége van rá. A betegség nemcsak szenvedés, hanem kiszolgáltatottság és megaláztatás is. Ez a magatehetetlen béna ember azonban tiszteletet váltott ki mindenikből, aki a közelébe került. Az emberi méltóság, az erkölcsi elköteleződés e személyes példán átsugárzó ereje nevelt föl.

Azt a másik, nem kisebb hősiességet, az anyámét csak felnőtt fejjel értettem meg. De amikor megértettem, végérvényesen megszilárdult bennem az a vélemény, hogy a morális értékeket mindenképp fölé kell helyezni. Filozófiai olvasmányaim során megtanultam az eszettel, hogy az esztétikum önmagában teljes és független, miként Nicolai Hartmann írja, nem szükséges, hogy etikai értékek „hátán” jelenjék meg. De a szívemmel nem vagyok képes ezt elfogadni. Én versekben, novellákban, regényekben, drámákban mindig keresek valamit, ami túl van az esztétikumon. Mindig etikai tartalmat keresek, a humanizmusnak etikai fogalmakkal leírható megnyilvánulásait várom el a művektől. Hozzá kell tennem: viszolygok az erkölcsanitástól, nem szeretem a moralizáló irodalmat. A morál ne okfejtésekben nyilatkozzék meg, hanem a mű teljes egészéből áradjon, mint az őt létrehozó emberi magatartás megtestesülése.

Az éthosz, mint a görög szó is mondja, mindig bensőséges, jellemben ágyazott. Egy-máshoz és a társadalomhoz való viszonyunkat szabályozza, de mindig az egyént szólítja meg. Az etika individuális. (De nem individualista!) Etikus közösség csak etikus egyénekből épülhet. Meggyőződésem szerint nincs kollektív bűn és kollektív erény sincs. „Egyedüli példányok” vannak, ahogy Kosztolányi mondja. Ezeknek az egyedüli embereknek természetesen vannak közösségi ügyeik és feladataik, de ezek káros inzulátokat keltenek, frázisokká szegényednek, ha nem épülnek a személy etikájára.

Ma gyakran halljuk a szót: sorskérdés. Én a szellem emberének munkakörébe tartozó legégetőbb mai sorskérdésnek a morális romlást látom. Ennek megállítására kell összefognunk. Hiszem, legfőbb érték az élet, de éppen ezt nem lehet bármilyen áron megőrizni. Az a jelszó, amelynek hangoztatója a helyesnek vélt cél érdekében az ördöggel is szövethetnék, nem lehet megoldás. A történelemben csak kultúrával, etikával és a tradíciók őrzésével lehet fennmaradni. És ebben alapvető szerepe van a művészetnek.

– *Hadd vessünk közbe egy kérdést, visszakapcsolva „önéletrajzához”. Édesapja betegsége miatt a 40-es évek végétől édesanyja tartotta el a családot.*

– Apám csaknem egyszerre lett mozgásképtelen és állás nélküli. A Diárium annyira sok más folyóirattal együtt megszűnt. Földeák János emberségét dicséri, hogy írószövetségi segélyhez juttatta apámat. De a család minden gondja csakugyan anyámra szakadt. Munkájának most mégsem csak erről a család felé fordított arcáról kell beszélnem. Anyám 1945-ben a Kultuszminisztérium tisztviselője lett, és attól kezdve egészen 1958-ig a kulturális irányításban dolgozott. Tehát az 50-es évek első felében is. Azokról az évekről sokat írnak, sokat értekeznek és vitatkoznak manapság. Szeretném elmondani, hogy lehetett akkor is becsületes munkát végezni, lehetett értékeket őrizni, értékekre figyelni. Olyan soha nincs, hogy Szodomában egy igaz se legyen. Van tíz is, száz is. És még több is. Anyám nem kényszerből, nem megalkuvásból, hanem belső meggyőződéstől vezérelve vállalt szerepet azokban az években. A művészeti és tudományos élet tisztázó, előrevivő áramlatait támogatta, kiállt a tapasztalt, jó szakemberek mellett és fölkarolta az új tehetségeket. Amit tett, vállalom örökségül, mert vállalhatom és vállalnom is kell. Ideje lenne, hogy teljesebb egészben lássuk azt a korszakot és megtisztítsuk szemléletünket az egyoldalúságtól. Anyám életéből tanultam meg, hogy a cselekvő tisztességet mindig többre tartsam a tétlen büntelenségnél.

És tanultam tőle sok egyebet is. Óvodás voltam, amikor Kosztolányit és József Attilát olvasott nekem. Már kamasz fővel azért ismertem a *Tanút*, mert csak föl kellett nyúlnom érte a polcra, ő vásárolta meg számonként még megjelenésekor. Horváth János, Gombocz Zoltán és Kodály Zoltán tanítványa volt. (Én keresztnévemet is e két Zoltántól kaptam, egyébként a mi családunkban az első fiút mindig Imrének nevezték.) Anyámnak a régi magyar bájoló imádságokról szóló disszertációját ma is elismeréssel idézi a szakma, azóta pedig ugyancsak maradandó értékű tudományos és filológiai munkásságot fejtett ki. Ő szerkesztette a *Magyar életrajzi lexikont*, kötetbe gyűjtötte és előtanulmánnyal látta el például Király György írásait, s legutóbb jelent meg nagy figyelmet és elismerést keltett könyve az Egyetemi Könyvtár életéről *Egy könyvtár hétköznapjai* címmel. Ma, hetvenöt éves korában is szakadatlanul dolgozik, megjelenése előtt áll szerkesztésében egy átfogó kulturális lexikon.

– *Ilyen indítatások után alighanem természetes, hogy első írásainak hőseit szüleinek nemzedéktársai közül választotta. Ez az irodalmunk fejlődése és erkölcsi hagyományaink tisztaságának vonatkozásában is jelentékeny nemzedék, a harmadik, mintha még nem*

nyerte volna el kellő megbecsülését. Mi erről a véleménye? Válasza már csak azért is hi-
teles, hisz alapvető tanulmányt írt e nemzedék irodalomszemléletéről.

– Hosszú ideig valóban idézőjelbe tettük e nemzedéket – idézőjelek közt írtuk le a
nevét –, mintha nem is létezett volna. 1974-ben megjelent tanulmánykötetemben is
ragaszkodott ehhez a kiadó. Olyan ez, mintha azt mondanánk valamiről, van is, de
nincs is. Mára azonban, érzésem szerint legalábbis, jótékonyan változott a helyzet.
Hadd mondjak néhány példát. A szakmában például senki sem vonja kétségbe, hogy
Rónay György költészete nélkül nem született volna meg az Újhold lírája sem.
Weöres Sándorról négy könyv jelent meg. De kötetet szenteltek már Vas István,
Képes Géza, Csorba Győző, Thurzó Gábor, Takáts Gyula, Kálnoky László, Sötér Ist-
ván munkásságának is. Mégis valóban vannak, akik több figyelmet, nagyobb méltány-
lást érdemelnének. Például Hajnal Anna csöndesen parázsló versmágiája. Az elemen-
tárisan nagy költő, Jékely Zoltán ügyének nyilván sokat használ majd Pomogáts Béla
most megjelent, szép, ihletett könyve. Jékely olyan verseit, mint az *Apa-váró* vagy *A
marosszentimrei templomban*, én a legszebb magyar versek közé sorolom. Az utóbbi-
ban ott vibrál az a dráma, amit jövő századok talán nem is értenek majd. Hadd
idézzem:

Fejünkre por hull, régi vakolat,
így énekeljük a drága Siont;
egér futkározik a pad alatt
s odvából egy-egy vén kuvik kiront.
Tizen vagyunk: ez a gyülekezet,
a tizenegyedik maga a pap,
de énekelünk mi százak helyett,
hogy hull belé a por s a vakolat,
a hiúban a denevér riad
s egy-egy szuvas gerenda meglazul:
tizenegyedikünk az árva pap,
tizenkettedikünk maga az Úr.
Így énekelünk mi, pár megmaradt
– azt bünteti, akit szeret, az Úr –,
s velünk dalolnak a padló alatt,
kiket kiirtott az idő gazul.

A harmadik nemzedékből kiesőben van Toldalagi Pál és Habán Mihály. Kár lenne
értük. S még csak a lírikusokról szóltam. Holott ott vannak olyan jelentékeny próza-
írók, mint Ottlik Géza, Thurzó Gábor, Sötér István, Rónay György, Birkás Endre
vagy a pályakezdő, akkor e nemzedék körébe tartozó Örkény, és persze Bóka László.
Milyen kár, hogy az ő talányos alakja és műve máig megíratlan téma. Sajnálom azt is,
hogy az e nemzedékkel foglalkozó írások nem mindig gondolkodnak az egyetemes
magyar irodalom összefüggéseiben, s megfeledezünk olyan nagy íróiról, mint Sza-
bédi László, Szemlér Ferenc, Horváth Imre vagy éppen Dsida Jenő . . .

– *Tündérsíp* című könyvének hőse Weöres Sándor. E könyve nagy feltűnést keltett, hi-
szen segítette szakítani a líráját és költői magatartását övező félreértésekkel és félre-
magyarázásokkal. Pontosan mutatta ki költészetének értékkeremtő jellemzőit. Miben rejlik
az ő kezdeményező szerepe? Mi a jelentősége lírájának a József Attila utáni korban?

– Engem a már korábban említett etikai példa mellett egy másik belső ösztönzés is
természetszerűen vezetett el Weöres Sándorhoz, és ez a vers zenéje. Sokakkal ellen-
tétben és ellenükre is hiszek a vers tonalitásában. Egy szép rím jobban meghat, mint

egy tűzcsóvat vető jelszó. Hiszek abban, hogy a vers formájában az igazságra törekvés erkölcsé testesül meg. Weöres Sándor külön úton járt nemzedékében, amikor azzal kísérletezett, hogy új helyet találjon a költő és a költészet számára a társadalomban. De ő ezenkívül azzal is próbálkozott, hogy a lírai versen belül a verset létrehozó költőt másként helyezze el, mint az eddig a gyakorlat volt. Eljutni az ideális személyiséghez – ez a meg-megújuló szenvedélyes küzdelem hatja át egész életművét. Levetni minden szerep áruháját – ez káprázatos személycseréinek és átváltozásainak filozófiai tartalma. Újra visszatért az óind Upanisadoknak ahhoz a Schopenhauer által ismét felvetett gondolatához, mely szerint „tat tvam asi”, azaz: mind te vagy.

Nagyon fontos és egyetemes mondanivalója volt számomra Weöres Sándor lírájában a derűnek. Úgy érzem, erkölcsi vonatkozásban ez költészetének egyik mozgatója. A derű, amely a fájdalom ellentéte, a szorongás és aggodalom ellentéte, a létfélelem ellentéte. Nem folytonos küzdelem és emésztő harcok nélkül kovácsolta ki önmaga számára. Líráját újra meg újra átváltják a fájdalmas történelmi tapasztalatok. Nem hallgatja el a rettenetet sem. Hadd emlékeztessenek ennek bizonyosságául olyan verseire, mint a *XX. századi freskó*, a *Mahruh veszése* és a *Tatavane királynő*.

Weöres Sándor magatartását, belső, megszenvedett küzdelmét azért is példamutatónak látom, mert ismerve és átérezve az egzisztencializmus kérdéseit, létre tudta hozni költészetében a derű elemét. Ez a derű lelki magatartás, a rettenet, a rettegés orvosszere és ellentéte. Válasz a „semmi” kihívására, mely új és új alakváltozatban tűnik fel a század történetében.

– *Mintha hasonló küzdelmet folytatna Juhász Ferenc is, akiről ugyancsak többször írt.*

– Ő a történelem közelebbről megnevezett retteneteivel viaskodik. A háború rémével, az atomhalállal néz szembe s ennek összefüggéseiben tárja fel a társadalmi változások és az egyéni emberi élet kérdéseit, megannyi szépségét és szomorúságát. Ismeretes, hogy Karl Jaspers *Die Atombombe und die Zukunft des Menschen* címmel könyvet írt 1956–1958 között arról, hogy az emberiség történelme során most először jutott olyan erő birtokába, mellyel elpusztíthatja önmagát. Amikor Juhász Ferenc a 60-as évek elején megírta az *Éjszaka képeit*, az amerikai Gregory Corso mellett elsőként adott költői választ a történelem e riasztó jelenségére. A magyar lírának olyan ritka pillanata volt ez, amihez nem sok fogható van. Egy nagy világproblémát – amelynek az összefüggései egyébként a legteljesebb mértékben kihatnak a magyar sorsra – a világirodalommal egy időben és annak legjobb színvonalán öntött költői formába. De engem ebben ismét csak nem a forma, hanem a formateremtő éthosz ragadott meg igazán. Az, ahogy Juhász a népi költészet és egyáltalán a magyar népiség örökségét is magába olvasztva megbirkózott a rettenettel. És küzd azóta is az értelmetlen, rossz halál ellen, a fehér bárány diadalmáért. Ez a küzdeni képes erkölcsi, lelki, szellemi erő teszi őt nagy költővé a szememben.

– *Weöres Sándor és Juhász Ferenc költészetének ilyenét értelmezése szinte kényszeríti azt a kérdést: mi a szerepe, lehet-e egyáltalán szerepe manapság – amikor olyan sokat szenvedünk az értékhány és értékvesztés tudatától, midőn közhely a manipulált emberről szólni – az úgynevezett spirituális költészetnek?*

– Nagyon nehéz és összetett kérdés. A „spirituális” szónak kettősen elhatároló értelmű van. Elválaszt a pszichikai-pszichológiai minőségektől és elkülönít az intellektuális tartalmaktól. Az előbbit fenntartás nélkül elfogadom. Az irodalomnak ugyanis nemcsak az a szerepe, hogy feltárja a lélek mélyrétegeiben lezajló folyamatokat, bár az igazi irodalom – kivált a próza – rideg és elvont marad, ha az ember lelki övezetét figyelmen kívül hagyja. A mai világban sok olyan jelenséggel találkozhatunk, amit ezzel a fogalommal írhatunk körül: antipszichológia. Pedig a lelki érzékenység, a lélek-

tan hiánya csak hideg logikai sémát adhat emberi tartalom helyett. Igaz, a lélekkel való, szükségszerű bensőséges kapcsolat olykor átfordul aprólékos, túlrészletezett analízisbe. Ez akadály lehet annak, hogy átlássuk az élethelyzetek komplexitását, egységét, teljességét. A filozófiából tudjuk, a teljesség előbbre való a részleteknél. Szellemi szférának nevezném ezt a teljességet, ezt a magasabb valóságot. Magába olvasztja ez a lelki mozzanatokot, de valamiképpen fölébük emelkedik. Atöleli, magába oldja a történelem és a művelődés hagyományait, sőt, átértelmezi, élővé változtatja és energiát nyer belőlük.

Ezt a kicsit elvonatkoztatott gondolatsort azzal egészíteném ki, hogy igazán jelentős irodalom ebben a szellemi szférában születhetik meg. Ilyen értelemben – hogy visszatérjünk a kérdéshez – Sinka István *Lovasok opál mezőben* című verse éppúgy spirituális, mint Pilinszky rövidségében is monumentális *Négysorosa*.

A spiritualizmus eszerint annyit jelent, hogy a dolgok az elvonatkoztatás magasabb szintjére emelkednek, ahonnan immár azt a bizonyos egészet lehet átlátni.

Mint említettem, a szó magában foglal egy másik elhatárolást is. Itt azonban nagyon óvatosnak kell lennünk. Mert ugyan miképp lehet elválasztani egymástól a spirituális és intellektuális minőségeket, s egyáltalán lehet-e, kell-e élnünk ilyen elválasztással? Az intellektuális szóra az idők során egy negatív értelmű jelentés rakódott rá, amit nagyon nehéz eltávolítani. A fogalmat nagyon nehéz megtisztítanunk és úgy felmutatnunk. E szerint az intellektuális másodlagos, aki „intellektuális”, az üresen bölcsekedik, műveltségével kérkedik, de nincs élő, átlekesített viszonya a levegővel, az erdővel, a csillagokkal és a szerelemmel. Az élet és a halál csak az elvonatkoztatás szintjén létezik a számára. Egy fogalmat nagyon nehéz visszaperelni, de hiszem, hogy az életben és a költészetben – kivált manapság – nagy az intellektus, a bölcs emberi elme és belátás szerepe.

Összefoglalásul azt mondhatom, elfogadom a spiritualizmus terminusát, ha az magába foglalja az emberi intellektus ama magasabb minőségeit, amelyek megeremteték az emberi kultúrát.

– Engedjen meg egy közbevetett megjegyzést. A század gondolkodástörténetében akadnak jelentős filozófusok, akik a spiritualizmust az irracionálizmus körébe utalták, s mint ilyet, retrográd álláspontnak nevezték.

– Érzésem szerint – ebben a meggyőződésemben a Weöres Sándor költészete körül kialakult korábbi, mára szerencsére meghaladott félreértések is megerősítettek, s azok az eszmecserék, melyeket a kérdésben Lukács Györggyel, részben az ő felfogása ellenében folytathattam – az elméletileg megvonható határ nem a racionalizmus és az irracionálizmus között húzódik, hanem az utóbbi tartományán belül! kell az elkülönítést tennünk. Lukács György egy időben majdhogynem egyenlőségjelet tett az irracionálizmus és a fasizmus között, holott például sok irracionalista gondolkodó élesen szemben állt a fasizmussal, elég csak Kerényi Károly Stemma körére, a Sziget című folyóiratra vagy Hamvas Bélára utalnunk. Én azonban ide sorolnám a neokatolikus irodalom olyan képviselőjét is, mint Sik Sándor, Mécs László vagy Harsányi Lajos.

– Ön racionalista gondolkodónak, tudósnek vallja magát?

– Igen. Emberi lényünk több a racionál, de az értelemnek kell vezérelnie. Szilárd meggyőződés, hogy ma az értelem hadállásait nem szabad feladnunk. A világ telve van fájdalmas bizonytalanságokkal, megoldatlan politikai, gazdasági és szellemi kérdésekkel, melyekre választ kell keresnünk, de az elhirtelenkedett, a csak az érzésekre, érzelmekre hagyatkozó válasz könnyen katasztrófa felé sodorhat. Ilyen helyzetben a ráció, a higgadt megfontolás a legmegbízhatóbb útjelzőnk. Korunknak nem Nietzschekre, hanem új Voltaire-ekre volna szüksége. Józan okosságra, különben vég-

veszélybe kerülhetünk. Egyébként a katolicizmus legjelentősebb eszmeáramlataitól sosem állt távol a történelmi megfontolás bölcsessége. A hitbeliséget egyeztetni tudta a tett racionalizmusával. Evvel a maga lehetőségei között hozzájárult Európa és az európai gondolkodásmód megteremtéséhez és fenntartásához. Erre van szükség ma is.

– *Őn is azok közé tartozik, akik válságban látják öreg földrészünket és azt a gondolkodói, kulturális hagyományt, melyet ez képvisel?*

– Nagy érdeklődéssel olvastam azokat a hozzászólásokat, melyek ezzel kapcsolatban lapjokban megjelentek. A sok bölcs, mértéktartó vagy épp szenvedélyes megnyilatkozáshoz csak néhány szót tudok hozzáfűzni.

Nyilvánvaló, hogy Európa egysége mást jelentett, amikor nagyjából közös nyelv, a latin szelleme hatotta át az értelmiség gondolkodását és vele tetteit. A nemzeti nyelvek kialakulása és közhasznúvá válása után is megmaradt Európa virtuális egysége, mely nem a nyelvben, hanem a nemzetek tudatában érvényesült, s azt hatotta át. Hogy napjainkban végéhez értünk volna ennek a korszaknak? Hadd utaljak e kérdésre válaszul a Sartre utáni francia filozófia egyik érdekes alakjának, Jean-François Lyotard-nak, a Collège International de Philosophie igazgatójának izgalmas tanulmányára, melyet épp most olvasok. Ő szellemi viszonylatban foglalkozik a posztmodernizmus fogalmával. Úgy értékeli, hogy korunk a széttöredezés időszaka. Európának, az európai embernek a francia forradalom idejétől egységes képe volt az igazságról, az igazságosságról, s erre a képre különböző „odüsszeiákat” épített rá. Ezek az „odüsszeiák” mindenütt érvényesek voltak, s épp ez a tény jelentette, hogy létezik egy virtuális Európa. Manapság ezeknek a történeteknek a hitele megrendült. Ez a korszak a posztmodern kor. Válságok vannak a társadalomban, válságok jellemzik az embert magát is, ám ez a posztmodern magatartás, szellemi beállítottság nem magukkal a dolgokkal szembesül, nem azokat tárgyalja, igazolja vagy vonja kétségbe, hanem a róluk szóló vélekedések, megállapítások hálóját látja szétszakadozottnak. Ezért kapott korunkban különös nyomatékot, hangsúlyt az igazság fogalma és az igazságkeresés. A hálókat újra kell szöni. Az igazságkeresés – mely a mai magyar irodalomban is egyre gyakrabban emlegetett szó – evvel azonos.

– *Az egység elvesztésének, az Ön által említett gondolkodási „háló” szétszakadásának, illetve az ezen érzett riadalomnak kapcsán alighanem visszatérhetünk egy pillanatra Pilinszky Jánoshoz, akiről írásai alapján azt feltételezzük, kedves költője.*

– A modern magyar költészetben mások is nagyon közel állnak hozzám. Az ebben a beszélgetésben említettekén kívül rendkívül nagyra értékelem Nagy László csillagfényű líráját. Pilinszky azonban mint egy gondolkodói magatartás példája is izgalmas számomra.

Térjünk vissza egy pillanatra az előző kérdéscsoporthoz! Létezett, élt és hatott egy tradicionális európai világgép, mely érzésem szerint Goethével ért a csúcusra. A *Faust* annak is bizonyítéka, s alkotója szándéka szerint az, hogy a munka, az értelmes és céltudatos emberi tevékenység ad értelmet a létnek. Gondoljunk csak egyik legnagyobb költőnkre, Vörösmarty Mihályra, aki elkötelezett, szinte meghatott komolysággal tudott szólni a „férfimunka” értelméről.

A tizenkilencedik század második felében ez a világgép megrendült. Ennek s egy új, bensőbb körökre tekintő ideál megszületésének jelképe *Az ember tragédiája* londoni színeinek befejezése. Éva fogalmazza meg ezt az átszellemült életérzést:

Mit állsz, tátongó mélység, lábaimnál!
Ne hidd, hogy éjed engem elriaszt:

A por hull csak belé, e föld szülötte,
Én glóriával átallépem azt.
Szerelem, költészet s ifjuság
Nemtője tár utat örök honomba;
E földre csak mosolyom hoz gyönyört,
Ha napsugár gyanánt száll egy-egy arcra.

A szerző utasítása szerint: „Fátyolát, palástját a sírba ejtve, dicsőülten fölemelkedik.”
S olvassuk el még a végső szavakat:

LUCIFER: Isméred-é, Ádám?

ÁDÁM: Ah, Éva, Éva!

Ebben a felkiáltásban nincsen kiábrándulás, ez az emelkedett pillanat a gondolkodás és a költészet történetének is nagy pillanata: az ember elindul megkeresni a boldogságot és egy belső körben – gondoljon csak a *Peer Gyntre*, melyben a bolyongó, a kereső ember számára Solvejg dala hozza a feloldást – meg is találja azt. Nem a férfimunka tartózkodó, nyugalmas világképe ez, nem a köz javára munkálkodó ember magasztalása, hanem két ember egymás iránti nyitottságában rejlő értékek felismerése.

Aztán megint új kor jön, amikor már ez a két ember sem hozhat megoldást egymás számára. Emlékezzünk csak Ady Endre *Héja-nász az avaron* című versére, mely ennek a felismerésnek döbrent és kérlelhetetlen kifejezése. És ennek a folyamatnak a végpontját jelképezi számunkra Pilinszky első kötete, a *Trapéz és korlát*, amelyben a költő világosan felismeri, s szembenéz, mégpedig kemény eltökéltséggel, azzal a ténnyel, hogy már ez sincs, ez a lehetőség is elveszett.

Ebből a tudatból, ebből a kifosztottságérzésből épített fel Pilinszky teljesen új világot. Számomra ennek paradigmája ebben rejlik: vállalunk kell a világ abszurditását, le kell küzdenünk a félelmet. Ha van e szónak értelme: férfias költészet, Pilinszkyé az. Ha van igazán bátor líra, Pilinszkyé bizonyára az. Éthoszáról sokan és sok megszívlelendőt írtak, alakját is hitelesen idézte föl kitűnő könyvében Fülöp László. Pilinszky szembenéz ember, szembenéz költő volt, egyesíteni tudta az éthosz tiszta szépségét és a bátorságot. Aki ismerte őt személyes jelenvalóságában és maga előtt látja törekény alakját, talán meglepődik állításomon, de én a régi lovagokat képzelem olyanak, mint ő volt. Mint egy modern Roland, akinek meg kell vívnia harcát, amelyhez senkitől sem kért segítséget. Vállalta, hogy egyedül száll szembe egy kiüresedett világgal.

Tudjuk, a „mozdulatlan elkötelezettség” volt az ideálja. Olyan volt, mint az általa oly sokat emlegetett Aljosa Karamazov? Volt benne valóban valami Dosztojevszkij heroikus vállalásából. De ez az Aljosa Karamazov, ez a szilárd, eltökélt és elgyötört arc már korábban is megjelenik Michelangeló Piètáján, az egész mű sugallatában, mely egy törekény, megtöretett, mégis rendíthetetlen szellem példáját sugallja számunkra.

Hát, ezt hozta nekünk Pilinszky János.

– *Ahogy Pilinszkyről és a költészete által felvetett korkérdésekről szolt, az kedves műfájának, az esszének a hangját, modorát is idézte. Mint esszéíró és az Esszépanoráma című kötet szerkesztője, hogyan vélekedik a műfaj múltjáról és jelenéről?*

– Nagyon gazdag a magyar esszé. Abban kétségtelenül hasonlít világirodalmi előzményeihez, hogy célját ugyancsak választott tárgyán túl találja. Bizonytalan korokban különösen megnövekszik a szerepe, hiszen olyan írói, tudósi nyitottságot feltételez,

amely több válaszlehetőség végigpásztázására ad alkalmat. Az esszére akkor van szükségünk, amikor az idő és a körülmények szorításában az egész embernek kell megnyilatkoznia. Nemcsak tárgyilagosan kell véleményt formálni, hanem érzékenységet, belső emberi minőségét is fel kell mutatnia. Az esszé: személyes jelenvalóság.

Vannak elbizakodott korok, amelyek hatalmas terveket dédelgetnek, s abban a hitben élnek, hogy a siker hamar eljön. Ilyenkor az önkifejezés tiszta, objektív formái kerülnek előtérbe, az értekezés, a tanulmány. Amikor az ember belátja terveinek esendő voltát, visszaáll az esszé becsülete. Nem véletlenül oly régi és megbecsült műfaja a világirodalomnak. Marcus Aurelius elmékedései éppúgy esszék, mint Montaigne művei, amelyekben a műfaj máris nagy magasságokat ért el.

A magyar esszé legjobb korszakaiban szép is volt, mély is. Tapaszthatjuk ezt, ha azokat az éveket vesszük vallatóra, amelyekben a művészetek ideálokat kerestek a maguk számára, s a kor préséből igyekeztek magasabbra tekinteni, fel a csillagokig. De talán a mi esszénk nem eléggé sokrétű. Túlságosan irodalom- és művészetközpon-tú. Nem fogyatkozása ez, csak jellemzője. A fákról, a hegyekről, a barátságokról, a szerelemről ritkán születtek nálunk esszék. Hamvas Béla írt ilyeneket, de gyakoriságuk jóval kisebb, mint például az angol nyelvterületen.

– Ön az újabb magyar irodalom egyik legalaposabb, a kelleténél mégis ritkábban meg-szólaló bírálója. Az utolsó tíz év egyik legkitűnőbb, legtalálóbb méltatását, mondhatjuk: esszéjét, írta Esterházy Péter Termelési-regényéről, aztán „csönd” következett. Ez a hall-gatás rejti a mai magyar irodalomról kialakított véleményét?

– Most az volna az egyszerűbb, ha igennel válaszolnék a kérdésre, s csatlakoznám azokhoz, akik irodalmunk válságáról beszélnek. Ám az az igazság, hogy munkám fordult más irányba, s nem a mai magyar irodalomból ábrándultam ki. A Nyugat törté-netét dolgozom föl, a mozgalomét és a folyóiratét, s ez olyan feladat, mely talán meg is haladja erőmet. Gyönyörű munka, hiszen közben a huszadik századi magyar szelle-miség legnagyobb teljesítményeit vehetem számba, s elgondolkodhatom azon, s má-sokat is elgondolkodtathatok, mi az, ami élő ami itt és most erőt adó forrásunk lehet e szellemiségből.

Igyekszem azonban megőrizni intenzív kapcsolatokat a mai magyar irodalommal. Nem írok róla, de olvasom. S olvasmányaim következtében alakulhatott ki bennem az a szilárd meggyőződés, hogy messzemenően tévednek, akik azt gondolják, Illyés Gyulának halála óta a magyar irodalom nem teremtett igazi értékeket.

Kétségtelenül vannak válságjelek. Vannak, akik a népszerűség szalmatüzeit gyűjto-gatják, ahelyett, hogy izzó parázssá válnának műveikben. Súlyos nehézségnek látom azt is, hogy az irodalmi élet elszakadt az irodalomtól: az előbbi nem az utóbbiból mer-it, értékrendjét sem hozzá igazítja, hanem különváltan próbálja társadalmi létezését érvényesíteni. Így jöhetett létre az a baljós helyzet, hogy van szerves, értékes irodal-munk (szép versek, kitűnő regények, jelentékeny esszékötetek jelennek meg), és van egy önkörében forgó, szervesetlen irodalmi életünk. Én ebből csak egyetlen kiutat lá-tok. A művekre, a bennük megtestesülő humánus üzenetre kell figyelünk.

Persze a megoldás mégsem ilyen egyszerű. Az irodalmi élet üzemmazarai ugyanis nemegyszer azoknak a törekvéseknek az anyaghibájából és – másrészt – akadályoz-tatásából adódnak, melyek révén az irodalom a maga furcsa öntörvényűségéhez ra-gaszkodva, mégiscsak az egész társadalom magasabbrendű, demokratikus fejlődésé-nek előmozdításával kísérletezik. Ennél pedig mi lehetne nemesebb hivatás! Úgy vé-lem – legyen ez beszélgetésünk biztató végpontja – a mi irodalmunkban megvan az erő és a tehetség a tisztulásra és e hivatás hibátlan gyakorlására.

– Köszönjük a beszélgetést.

R. L.